

САВРЕМЕНИЦИ О ХАБЗБУРШКИМ ПОЛИТИЧКИМ ТЕЖЊАМА И ПЛАНОВИМА ЗА ВОЈНУ ОКУПАЦИЈУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1787–1875.

Кључне речи:

*Хабзбуршка монархија;
Османско царство; Босна и
Херцеговина; бечка влада;
Аустрија/Аустроугарска;
политика; устанци.*

Аутор:

*Др Братислав Теиновић,
Музеј Републике Српске,
Бања Лука*

Кореспонденција:

*bratislav.teinovic@
muzejrs.com*

Област:

*Национална историја XIX века
Међународна политика
XIX века*

Резиме

У раду је илустрован преглед најфлагрантнијих политичких тежњи и планова Хабзбуршке монархије за војну окупацију Босне и Херцеговине, од историјског договора руске царице Катарине II и хабзбуршког цара Јосипа II 1787. о подели геополитичких интересних сфера на Балкану, све до почетка српског устанка у Херцеговини и Босни лета 1875. године. На темељу вести савременика догађаја (Буе, Спенсер, Арбатнот, Стилман) и резултата релевантних домаћих (Поповић, Стојановић, Екмећић, Петровић, Берић, Шљиво, Татић) и страних (Спаиц, Мериот, Самнер, Херис, Рап, Тејлор, Брнс) историчара апострофиране су само оне политичке тежње и планови који отворено указују на недвосмислене војноокупационе апетите бечке владе према најзападнијој османској провинцији на Балкану и у Европи.

DOI:

10.5937/politeia0-42037

Датум пријема чланка:

30.12.2022.

Датум коначног прихватања чланка за објављивање:

11.05.2023.

ПРИСТУП

За израду чланка у коме се анализирају најеклатантније хабзбуршке политичке тежње и планови за војну окупацију османске провинције на Балкану Босне и Херцеговине¹ од 1787. до 1875. године, као главна инспирација послужила је сентенца америчког историчара Џорџа Х. Рапа (*George H. Rupp*) по којој је: „Балкански проблем у суштини увек био аустријски проблем, уско везан за живот и смрт Двојне монархије”² (Rupp, 1976³: 17). Наговештаји геополитичког³ спора око Босне и Херцеговине између две велике силе, Хабзбуршког и Руског царства сежу у доста раније доба, у време почетка опадања моћи Османског царства крајем XVII века, када је султанова војска по други пут неуспешно опседала Беч. Хабзбуршко царство, као бранилац католичког хришћанства, преузело је вођство у борби против Османлија продирући са војском на европски југоисток, чак до српског Косова. Руско царство, као заштитник православног хришћанства изашло је из дугогодишње борбе са Татарима и Пољацима, придруживши се 1686. у одбрани европске цивилизације „Светој Лиги” (*Sacra Ligua*)⁴ под Петром I А. Романовим (*Pётр I А. Рома-*

нов, 1682–1725), познатијим као Петар Велики (*Пётр Великий*).

У учесталим ратовима вођеним током XVIII века са Русијом и Аустријом, Османско царство потиснуто је са Крима и Кавказа и изгубило је све своје провинције јужно од Дунава и Саве (Stojanović, 1968²: 1), када је Босна и Херцеговина постала његов најзападнија провинција на Балкану и у Европи. Од тог времена Хабзбуршка монархија сматрала је недопустивим да Босна и Херцеговина по евентуалном рушењу Османског царства падне у било које друге руке осим у њене. Иако се бечка влада званично држала начела легитимности, она то ни издалека није била. Показало се да је консолидација Османског царства за коју се декларативно залагала послужила кући Хабзбурга пре свега како би у повољној прилици истакла мандат за запоседање Босне и Херцеговине (Popović, 1925: 16–17), физичког залеђа за Далмацију, као предмета интересовања многих аустријских државника и официра, нарочито од времена када је губитком Венеције⁵ и територија након изгубљеног рата у Немачкој⁶ 1866. ослабљен геополитички положај Хабзбуршке монархије у Јадранском мору (Ткалс, 1866: 76; Coolidge, 1917: 82–83).

1 Под именом Босна и Херцеговина подразумева се османска провинција службено названа „Босански ејалет” (од реке Саве на северу до Јадранског мора на југу и од реке Уне на западу до реке Дрине на истоку).

2 Двојна монархија неслужбени назив је за Хабзбуршко царство, потоњу Аустрију, односно Аустроугарску.

3 О основама геополитике код нас више у: Stepić, M., Budimir, Ž. (2019). *Temelji srpske geopolitičke škole*. Politeia br. 17/9: 39–55.

4 „Света Лига” образована је 1684. као наследница истоименог савеза из 1571. у чији састав су улазиле највеће хришћанске државе у Европи: Свето римско царство, Млетачка република, Пољско-литванска унија и Руско царство, које су биле егзистенцијално угрожене од османске експанзије. Савез је трајао све до војне победе над Османлијама, политички верификоване Карловачким миром 1699. године.

5 Реч је о Краљевини Ломбардија-Венецији формираној на Бечком конгресу 1815. године, која је била у саставу Аустријског царства све до 1866. године, када је припојена Краљевини Италији.

6 Аустријско-пруски рат, познат и као „Немачки рат” (нем. *Deutscher Krieg*) вођен лета 1866. године, завршио се победом Пруске и миром 23. августа 1866. у Прагу под покровитељством француског цара Наполеона III. Главни политички резултат рата био је то што је протестантска Пруска преузела од католичке Аустрије лидерство немачког уједињења.

ПОЛИТИЧКЕ ТЕЖЊЕ ХАБЗБУРШКОГ ДВОРА ЗА БОСНОМ И ХЕРЦЕГОВИНОМ ОД КРАЈА ХVIII ВЕКА ДО КРАЈА 1840-ИХ

Геополитички интерес Хабзбуршке монархије за Босну и Херцеговину манифестован је 1787. историјским договором руске царице Катарине II Велике А. Романов (*Екатерина II Великая А. Романов*, 1762–96) и аустријског цара Јозефа II Хабзбуршког (*Josef II Habsburg*, 1765–90) о подели интересних сфера на Балкану. На основу овог договора Хабзбуршком царству припала је цела Босна и Херцеговина (Miller, 1913: 10; Stojančević, 1971: 359).⁷ Само две године касније цар Јозеф II наредио је израду једног меморандума за војну кампању освајања Босне и Херцеговине упадом са севера у Бањалуку (Beer, 1883: 125–126), центар Босанске Крајине, интересну сферу Хабзбуршког царства у ранијим вековима, службено називаној у бечкој влади „турска Хрватска” и „отоманска Хрватска” (Teinović, 2019: 63).

Иако је хабзбуршка дипломатија предвођена почетком XIX века канцела-

ром кнезом Клеменсом фон Метернихом (*Klemens von Metternich*, 1809–48) чврсто бранила опстанак Османског царства (Popović, 1931: 200–203; Екмеčić, 2007: 207), политичка тежња Хабзбуршке монархије за војним запоседањем њене најзападнеје провинције Босне и Херцеговине показана је у правом светлу први пут током Првог српског устанка (1804–13), када је марта 1806. рачунала на руску подршку око поделе Балкана (Bronza, 2004: 575).⁸ Разумевање за окупацију Босне и Херцеговине очекивала је бечка влада и од Француза. Наводно, постојао је те исте године тајни договор царева, француског Наполеона I Бонапарте (*Napoleon I Bonaparte*, 1799–1815) и аустријског Франца II (*Franz II*, 1804–35) да за Хабзбуршко царство заједничким војнима снагама запоседну Босну и Србију (Hrabak, 2004: 77). Када је француски посланик у Петрограду Арман де Коленкур (*Armand de Caulaincourt*, 1801–11) повео крајем 1807. и почетком 1808. преговоре са руским двором о подели Османског царства, предлажући да Босну и Херцеговину добије Француска или да

7 То је била увертира у оно што ће се догодити 90 година касније, када је 8. јула 1876. у чешком дворцу у Рајхштату потписан тајни уговор између Петрограда и Беча (Tcharykow, 1931: 97–98) и договорено да се те османске провинције присаједине Аустроугарској (Duggan, 1902: 134). После се и сам цар Александар II Н. Романов (*Александар II Н. Романов*) (1855–81) осећао превареним, мислећи да је Рајхштатским уговором само део Босне препуштен Аустроугарској. Руска историчарка Ирина Ф. Макарова (*Ирина Ф. Макарова*) основано претпоставља да је главни кривац термилошка конфузија, односно чињеница, по којој је Босна и Херцеговина током друге половине XIX века чинила јединствену провинцију – ејалет, појављујући се у службеним документима тог времена под општим називом „Босна” (Макарова, 2014: 202). Ова конфузија направила је општу збрку, па су Руси мислили да је Аустроугарска према договору требало да окупира само најзападнији део Босне, тзв. „турску Хрватску” (Stojanović, 1968²: 76; Narochitskiy, 1977: 39), као и „одређене делове Босне који се са њом граниче линијом о којој се треба договорити”. Андрашијева белешка са састанка предвиђала је за Србију врло непрецизно територијалну аквизицију у босанском Подрињу, док би остатак Босне и Херцеговине припао Аустроугарској (Tcharykow, 1931: 98; Harris, 1969²: 436). Амерички историчар Бенедикт Х. Самнер (*Benedict H. Sumner*) претпоставља да су после састанка у Рајхштату надвојвода Албрехт Хабзбург (*Albrecht Habsburg*) и анексионисти убедили цара Франца Јозефа I (*Franz Joseph I*) (1848–1916) да се цела Босна и Херцеговина, а не само „турска Хрватска” мора припојити Аустроугарској (Sumner, 1962²: 176). Рајхштатским споразумом, осим што су дезавуиране српско-црногорске ослободилачке аспирације према Босни и Херцеговини, Аустроугарска је осигурала скору окупацију те османске провинције и трасирала пут за њену анексију (Wertheimer, 1913: 328).

8 Карловачким миром из 1699. године, Руско и Хабзбуршко царство постали су протектори хришћана у Османском царству. Руско царство бринуло се о интересима православних, а Хабзбуршко католика (Stojančević, 1971: 88).

је она подели са Аустријом, бечка влада томе се жестоко успротивила (Ћубриловић, 1939: 82).

Док се Аустрија преко новооснованог конзулата у Травнику (1807) јавно залагала за територијални интегритет Османског царства (Hauptmann, 1962: 83), са дипломатским задатком првог конзула Јозефа Паула фон Митезера (*Joseph Paul von Mitesser*, 1807–11) да уверава босанског везира Хусреф Мехмед-пашу (*Hüsrev Mehmed Paşa*, 1806–1808) како се са аустријске стране не припрема војна интервенција (Šljivo, 1988: 29–30), у територијалне аспирације бечке владе према најзападнијој османској провинцији у Европи могли су да се увере страни путописци. Један од њих, Француз Шарл Пертузје (*Charles Pertusier*), предвиђајући хабзбуршку окупацију Босне и Херцеговине још 1812. године (Pertusier, 1822: 88), наслутио је такав развој догађаја, истина тек за 66 година.

Постојала је по пропасти Првог српског устанка чак идеја да Аустрија загосподари Босном и Херцеговином преко српског војводе Карађорђа Петровића (1804–13), тако што је након његовог бега септембра 1813. из Србије у Аустрију био замало именован за хабзбуршког кнеза Србије и Босне (Екмећић, 2007: 189). Након Бечког конгреса 1815. године, Аустрија је територијалним проширењем на јадранску обалу од Истре до Будве полуопасала целу Босну и Херцеговину, када се њене дипломатске и војничке припреме запоседања ове османске провинције нису могле сакрити од јавности (Иматовић, 1977: 343). Најсигурнијег савезника у завојевачкој политици имала је бечка влада код својих штићеника като-

лика. Једна од четири кључне тачке које су декретом послате 24. децембра 1807. из Беча у задатак аустријском конзулу фон Митезеру гласила је: „добити поверење католика који су насељени по многим местима у Босни, а који су били привржени Аустрији, те да их стално подржава и паметно саветује” (Šljivo, 1988: 14). Њихов духовни вођа, бискуп Аугустин Милетић (1813–31), кључна фигура аустријског политичког ослонца са годишњом апанажом од 400 флорина (Šljivo, 1988: 16), сматрао је како је једини спас за његове вернике био да Аустрија војно окупира Босну и Херцеговину (Kamber, 1942: 7–8).

Једна од тачака хабзбуршке спољне политике почетком тридесетих година XIX века према Босни и Херцеговини била је неповредивост државних граница. То што су се Петроград и Беч обавезали Минхенгрецким споразумом 1833. године⁹ да ће поштовати независност и територијални интегритет Османског царства (Stojančević, 1971: 342, 352; Stojanović, 1968²: 1; Popović, 1994³: 164), није била никаква гаранција да, на пример, аустријски надвојвода Јохан фон Аустријски (*Johann von Österreich*) само четири године касније увиди његову скору пропаст, услед чега би Босна и Херцеговина припала Хабзбуршком царству (Popović, 1931: 140). И први британски конзул у Београду Џорџ Л. Хоџиз (*George L. Hodges*, 1837–39) веровао је да је већ тада између Беча и Петрограда постојао споразум о деоби османских земаља, по коме би Србија и Босна припале круни Хабзбурга (Gavrilović, 1926: 133).

У политичке тежње и планове Хабзбуршке монархије за војну окупацију Босне и Херцеговине уверили су се и

⁹ Минхенгрецки споразум који су 18. септембра 1833. потписали министри спољних послова, поменути кнез Метерних у име Хабзбуршког и кнез Карл В. Неселроде (*Карл В. Неселроде*, 1816–56) у име Руског царства, представљао је ревизију искључивог покровитељства Руског над Османским царством. Обе силе обавезале су се да ће поштовати независност и интегритет Османског царства.

западни путописци. Француски географ Ами Буе (*Ami Boué*) који је описао ове крајеве 1840. године, приметио је како политичка тежња хабзбуршког двора за Босном и Херцеговином није новијег датума. Те „задње намере” о добитку најзападније османске провинције у Европи, на коју је тадашњи бечки кабинет обратио посебну пажњу, постајале су све јасније јер се све више размишљало о деоби Османског царства (Boué, 1840: 108, 111). Српски академик Милорад Екмечић открио је да је негде у то време настало једно „начертаније” европске католичке идеологије. Наиме, у делу италијанског политичара и писца Ђезареа Балбоа (*Cesare Balbo*) „Нада Италије” (*Le Speranza d'Italia*, Paris 1844), говорило се о неопходности хабзбуршке супституције италијанских и немачких покрајина на Балкану, конкретно за Босну и Херцеговину (Екмечић 2002а: 229–230). У службеним новинама Троједног краљевства Хрватске, Славоније и Далмације лета 1845. објављена је вест, како су босански муслимани страховали и били на опрезу од све извесније аустријске војне провале (Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske, br. 65/XI, 13. 8. 1845).

АУСТРИЈСКЕ ПОЛИТИЧКЕ ТЕЖЊЕ И ПЛАНОВИ ЗА ВОЈНУ ОКУПАЦИЈУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1850-ИХ

Само деценију после Буеа, британски путописац Едмунд Спенсер (*Edmund Spencer*) током путовања по „европској Турској” увиђао је зреле могућности аустријске окупације најзападније османске провинције у Европи. Спенсер је, такође, приметио, што је било и логично, да Аустрија у овој османској провинцији држи целокупан трговачки монопол. С обзиром на то да је границом са више

страна заокруживала ове провинције, Аустрија је у њима имала велики број политичких агената са задатком да становништво припрема за неку „значајну политичку промену”, односно, како се Спенсер слободно изразио, да га „склоне под крило аустријског орла”. У том смислу, она је већ именовала генералног конзула у Сарајеву др Димитрија Атанасковића (*Dimitrije Atanasković, phil. Dr.*, 1850–57), који је одмах отпочео своју политичку „турнеју” по целој Босни и Херцеговини (Spencer, 1851: 310), посебно по католичким срединама у којима су бечка влада и хабзбуршки цар уживали велики углед (Harris, 1969²: 28; Teinović, 2019: 410–411). Цела ситуација праћена је крајем те године нимало случајним аустријским војним утврђивањима на граници са Босном и Херцеговином (Srbske novine br. 122/XVII, 31. 10. 1850).

Аустрији је већ тада у случају деобе Османског царства за преговарачким столом припадала цела Босна и Херцеговина, а први коме би се с правом могло приписати овакво геополитичко решење био је аустријски посланик у Берлину Антон фон Прокеш-Остен (*Anton von Prokesch-Osten*, 1849–52). Он је већ 1850. заступао гледиште по коме би, у случају распада Османског царства, Босну и Херцеговину требало да добије Аустрија (Stojančević, 1971: 362). У погледу решавања босанско-херцеговачког питања, осим привредних, аустријска државна политика руководила се и геополитичким разлозима. Хабзбуршки двор рачунао је од средине XIX века да је одржавање османске власти у Босни и Херцеговини било неопходно највише због опасности од стварања једне веће српске државе у коју би улазиле и ове две османске провинције. За аустријског цара Франца Јозефа I чак и слабо Османско

царство било је бољи сусед од јаке српске националне државе. По доласку на престо веровао је да му је провиђење одредило мисију да у овом делу Европе искорени револуцију, за њега опаснију од Османског царства (Екмећић, 1997: 54–56).

Познато је да се бечка влада, без обзира на нека тумачења да то не одговара истини (Rupp, 1976³: 39), окоришћавала резултатима српских устанака вођених средином XIX века против османске власти у Босни и Херцеговини. Сви устанци имали су испочетка материјалну подршку Аустрије, истина, само у ограниченој мери. Бечкој влади устанци Срба послужили су да би ослабили, али не и срушили османску власт, којој је био потребан јак протектор. Прве индикације искоришћавања самосталног српског устаничког покрета у Херцеговини биле су када се „неутрална“ Аустрија у његовом гушењу нескривено ставила на страну Османског царства. Веома важно је истаћи да је пресудну геостратешку улогу у сламању свих српских устанака у Херцеговини имала ратна лука на Клеку¹⁰, полуострву које је Пожаревачким миром 1718. године¹¹ Дубровачка република поклонила Османлијама (Hutchinson, 1909: 139; Miller, 1913: 13). Током Херцеговачког устанка (1851–62) бечка влада задобијала је наклоност Османлија тако што је наставила са пропуштањем османских војних бродова кроз своје воде, све до лука у Клеку и рта у Суторини¹². Тако је само на пролеће 1851.

овим правцем пропуштено у Херцеговину око 8.000 османских војника (Teinović, 2011: 65).

Генерал Ладислав Нађ (*Ladislav Nagy*), адлатус аустријског министра рата барона Хајнриха фон Хеса (*Heinrich von Heß*), парафразирао је 1853. политички значај контроле Босне и Херцеговине у Источном питању следећим речима: „Руси су на путу за Цариград, морамо настојати да их претекнемо на Дунаву” (Šljivo, 1979.б.: 84, 91). Ова политика значила је наставак дела принца Еугена Савојског (*Eugen von Savoyen*) из XVII века и представљала је заштиту европског дела Османског царства од руске војне „инвазије”. Генерал Нађ узимао је у разматрање и случај да између Аустрије и Русије дође до споразума по коме би Аустрија добила право да војно окупира целу Босну и Херцеговину (Šljivo, 1990: 444–447).

Српски политичар и историчар Јован Ристић присећа се да је Русија 1853. понудила Аустрији да је подржи у њеној акцији око образовања румунске кнежевине.¹³ Службени Петроград очекивао је од бечке владе да за ову акцију приволи Порту,¹⁴ изражавајући при томе спремност да у перспективи дипломатски подржи аустријску војну окупацију (осим Србије) целе Босне и Херцеговине (Ristić, 1887: 136–138). Бечка влада имала је у то време већ израђен тајни план по коме би хрватски бан Јосип Јелачић (1848–59) требало да,

10 Клек је полуострво код Неума.

11 Пожаревачки мир потписан је 21. јула 1718. између Хабзбуршког царства, Османског царства и Млетачке републике након завршетка хабзбуршко-османског рата 1716–18. године, чиме се Османско царство повукло јужно од реке Саве.

12 Суторина је део полуострва у јужној Херцеговини и даље према Боки которској које се, окружено са три стране аустроугарском територијом, пружа у Јадранско море.

13 Румунска кнежевина неслужбени је назив за државни савез Влашке и Молдавије чије су конституицање у Кримском рату помагали Руси. Службени Петроград тражио је од султана право заштите над свим хришћанима у Османском царству, што је било одбијено, услед чега је Русија послала 1853. војне трупе да окупирају Влашку и Молдавију.

14 Порта (капија, врата) био је службени назив за османску владу.

уколико би у Босни букнуо устанак или ако би је окупирали Кнежевина Србија, са око 20.000 војника из три правца Троједне краљевине Хрватске, Славоније и Далмације војно запоседне целу њену територију (Šljivo, 1998: 24).

Осим што је заговорана у војним круговима, идеја о анексији Босне и Херцеговине заокупљала је од 1853. мисли све већег броја аустријских државника (Stojanović, 1968²: 9). Аустријски министар спољних послова гроф Карл Фердинанд фон Буол-Шауенштајн (*Karl Ferdinand von Buol-Schauenstein*, 1852–59) послао је крајем јануара 1853. године пуковника Ђорђа Стратимировића у обилазак Босне и Херцеговине са директивом да ослонац тражи код проаустријски оријентисаних католика (Šljivo, 1979.а: 182–183). Стратимировић је тајно посетио Бањалуку, Травник, Сарајево и Мостар, како би проверио „симпатије хришћанског становништва према Аустрији” и открио да је Босна и Херцеговина „у моралном и физичком погледу тако далеко пала, да би сваки отпор био скршен” (Макапес, 1934: 203–204).

Према извештају агента бечке владе српско-православног свештеника из Босанске Крајине, Павла Карано-Твртковића из фебруара 1853. године, босански хришћани спремно су ишчекивали војну инвазију аустријске војске (Beer, 1883: 436). Овај план откривали су и неки новински извештаји. Тако је аустријски „Триестер цајтунг” (*Triester Zeitung*) пренео у јуну 1853. једно врло смело мишљење бечке владе како је коначно дошло време да Босна и Херцеговина постане аустријска

колонија (Berić, 2007²: 253). Обилазак Босне и Херцеговине аустријског агента Јована Стефановића Виловског по налогу генерала Фердинанда фон Мајерхофера (*Ferdinand von Mayerhofer*) месец дана касније (Ćurić, 1955: 297–298) коинцидирао је са окупационим плановима бечке владе, који се више нису могли сакрити од јавности. О намерама бечке владе да у Босну и Херцеговину пошаље војску и пацификује је, султан је 20. јуна 1854. обавестио босанског везира Мехмед Хуршид-пашу (*Mehmed Hurşid Paşa*, 1852–1856).

Читава ствар стишала се пошто су се владе два царства договориле, услед чега се аустријска војска повукла са границе (Teinović, 2019: 500–501). Нова политичка напетост осетила се с јесени 1854. када се у Сарајеву пронела вест, „да ће аустријска војска заузети Босну и Херцеговину” (*Srbske novine* br. 108/XXI, 16. 9. 1854). До војне кампање није дошло, али су политичке тежње за војном окупацијом исказиване са разних места и на различите начине. Нимало случајно, у бечкој кухињи 1854. настао је термин „Велика Србија” (*Gross Serbien*), а све са циљем скретања пажње са аустријских освајачких планова у Херцеговини и Босни. У једној споменици бечког кардинала Јозефа фон Раушера (*Joseph von Rauscher*, 1853–75) аустријском цару из исте године, анексија Босне и Херцеговине „приказана је нужном за Монархију”. Бечка влада перманентно је тражила савезника у Кнежевини Црној Гори,¹⁵ вршећи снажан притисак на књаза Данила I Петровића (1852–60), да напусти интересе српског устаничког покрета у Херцеговини и помогне геополитичким интересима Аустрије.

15 Црногорци су од памтивека полагали право на источни, православни део Херцеговине, у коме је живео српски народ потпуно идентичан са њима. Херцеговци и Црногорци део су исте нације, подељене политичком линијом (Stillman, 1877: 141). Британски историчар, виговац и пријатељ Срба, Едвард А. Фримен (*Edward A. Freeman*), имењак и презимењак тадашњег британског конзула у Сарајеву, туркофила и русофоба Едварда Б. Фримена (*Edward B. Freeman*, 1863–78), њихову сличност упоредио је са слично-

литичке интересе Аустрије, нудећи му као награду источни део Херцеговине, све до Неретве. Међутим, Кримски рат и из њега произашао Париски мир (1853–56) осујетио је и овај план (Verić, 2000: 53, 84, 303). Доцнији гувернер Далмације барон Лазар фон Мамула (*Lazarus von Mamula*, 1859–65) био је изричит када је 1854. године црногорском књазу у Задру рекао, да „политика Аустрије, мора бити и политика Црне Горе” (Екмећић, 1997: 103).

Све до 1856. године Аустрија је настојала спречити потпуни политички слом Османског царства, знајући врло добро да та њена гаранција није могла зауставити успон народних ослободилачких покрета (Stojanović, 1968²: 9), опасних по њене геополитичке интересе. Освајачки планови бечке владе у Босни и Херцеговини прављени су убрзо након Кримског рата и Париског мира потписаног 30. марта 1856. када је аустријски маршал Јозеф фон Радецки (*Joseph von Radetzky*) заговарао окупацију далматинског „залеђа” (нем. *hinterland*), односно Херцеговине и Босне, а коју ће деценију касније поново затражити адмирал Вилхелм фон Тегетоф (*Wilhelm von Tegetthoff*) (Spratts, 1907: 83; Harris, 1969²: 31).

Аустријска државна политика сматрала је аграрни устанак Срба у Херцеговини 1858. делом црногорског књаза Данила и руског конзула у Дубровнику Константина Д. Петковића (*Константин Д. Петкович*,

1857–58), због чега је књажевом куму барону Мамули, почетком јануара 1858. наређено да у Херцеговини угуши устанички покрет Луке Вукаловића¹⁶ (Ćorović, 1923: 37, 41). Страх бечке владе био је, пре свега, да овај покрет не поприми веће политичко обележје које питање аграрних односа не би истицало испред српског националног интереса (Verić, 2004: 291–292).

Постоје основане сумње да су Аустријанци у устанку Срба у Босанској Крајини, Посавини и Херцеговини 1857–58. успели да за своје окупационе циљеве изманипулишу неке устаничке вође. Савременик догађаја амерички новинар Кристофер Оскањан (*Christopher Oscanayan*) посведочио је да су, како је истакао, српски устаници били у то време: „сукцесивно или узастопно подстицани, осим од руских и од аустријских емисара и тајних агента” (Oscanayan, 1857: 424). Вођу устаника у Босанској Посавини попа Стевана Аврамовића прозreo је као човека од поверења бечке владе (Терић, 1988: 348) руски конзул у Сарајеву Јерграф Р. Шчулепников (*Євграф Р. Щулепников*, 1858–68). Мало вероватно је, да је први руски конзул у Сарајеву Александар Ф. Гилфердинг (*Александр Ф. Гилфердинг*, 1857–59), који је тврдио да су побуњени Срби у Херцеговини били 1858. подстакнути од Аустријанаца, износио неистине. Гилфердинг се осведочио у двоструку улогу Хабзбурга, који су истовремено наговарали српске сељаке да

шћу Енглеза у Јоркширу са онима у Ланкестеру (оп. а. Јоркшир [*Yorkshire*] је највећа грофовија у северној Енглеској и Великој Британији. Ланкестер [*Lancaster*] је град у грофовији Ланкешир [*Lancashire*], такође на северу Енглеске). Црногорски књаз свесно је то користио играјући на карту сентимента, односно на чињеницу да је „поробљена Херцеговина, попут Босне која је тежила слободној Србији, природно гравитирала географски ближе слободној Црној Гори” (Freeman, 1877: 207, 211).

16 Устанички покрет под руководством Луке Вукаловића у источној Херцеговини представљају три устанка. Први је избио на пролеће 1852. у околини Требиња и био угушен на лето исте године. Други је подигнут децембра 1857. у источном делу Херцеговине уз црногорску границу и трајао је до маја 1858. године. Трећи устанак вођен је од 1861. до септембра 1863. године, након чега је Вукаловић изјавио лојалност султану, који га је поставио за бимбашу у делу источне Херцеговине са платом од 1.800 форинти годишње и правом на полицијску формацију од 500 пандура.

се буне и представљали се Османлијама за пријатеље. Конзул Петковић увиђао је да Аустрија, мешајући се у нереде у Херцеговини, остварује више геополитичке циљеве. Осим што је са једне стране добијала нове усељенике из Босне и Херцеговине, са друге стране маштала је да се оружаним путем умеша у унутрашње ствари Османског царства. У фебруару 1858. године игумани манастира Дужи¹⁷ обавештавали су конзула Петковића, да је Аустрија испочетка одобравала овај устанички покрет, нудећи његовим вођама чак и војничке услуге. Петковић је из овога могао само да закључи како је аустријска намера била да на њеној граници избију немири како би имала изговор за војну интервенцију (Терић, 1988: 246, 256, 324). Познато је да су и најпростији муслимански сељаци били 1858. убеђени да хришћане у Босни и Херцеговини побуњују Аустријанци (Prelog, 1924: 87).

О намерама Хабзбуршке монархије да у јануару 1858. окупира Херцеговину писао је из Мостара и руски вицеконзул Александар С. Јонин (*Александър С. Ионин*, 1857–58), који је навео да Аустријанци само узбуњују народ, лажући га да ће их они ускоро ослободити (Теиновић, 2011: 94). Нешто касније, Јонин је за своје претпоставке добио признање аустријског вицеконзула у Мостару Јосипа Дубравића (*Josef Dubravich*, 1854–60) (Терић, 1988: 249), сазнавши да бечка влада намерава на лето 1858. наоружати око 3.000 избеглица на својој територији и употребити их за војни продор у Босну (Šljivo, 1998: 376–378). Паралелно са овим активностима одвијала се несметана војна сарадња Аустрије са Османлијама, која се није могла сакрити, поготово не на пролеће исте године. Тада

су аустријски граничари пропустили да се под Клеком искрца бројна османска војска која се одмах упутила на требињско ратиште (Nakićenović, 1874: 172; Ćorović, 1923: 43; Šljivo, 1977: 165). Службене новине Кнежевине Србије, „Србске новине” писале су почетком априла 1858. године, како се: „по неким новинама разноси глас да ће Аустрија послати Турској у помоћ војску на Црну гору, Херцеговину и Босну” (Srbske novine br. 38/XXV, 1. 4. 1858).

Британски конзул у Сарајеву Хенри А. Черчил (*Henry A. Churchill*, 1856–58), који није могао да верује да је бечка влада подстрекавала немире, сумњичио је аустријске агенте за роварење по Босни и Херцеговини, што га је навело да у својим анализама посумња у све извеснију аустријску војну окупацију ових османских провинција (Radušić, 2008: 233). Портини извештаји из априла 1858. истицали су да устанак изазивају разни емисари, који проповедају панславизам у шта је поверовао и француски конзул у Сарајеву Едуар Вјет (*Edouard Wiet*, 1853–61). Он је за то сумњичио Аустрију, чији је циљ био да у Босни и Херцеговини изазове нереде и створи погодну прилику за војну интервенцију (Терић, 1988: 211–212).

Једном од вештих аустријских дипломатских тактика сматра се када је конзуларни агент у Бањалуци капетан Александар фон Милинковић (*Alexander von Millinkovich*, 1852–62), предосећајући надмоћ српског устанка у Босанској Крајини, као превентивну меру у циљу „спашавања” османске власти предложио 16. јула 1858. својој влади војну окупацију Бихаћког и Бањалучког санџака (Gavranović, 1956: 153). Само десетак дана касније руски генерални конзул у Бео-

17 Манастир Дужи (XVII век) са црквом посвећеном Покрову Пресвете Богородице налази се у Шуми на Требишњици, удаљен 4 км југозападно од Требиња.

граду Михаил Р. Милошевич (*Михаил Р. Милошевич*, 1856–60) известио је своју владу да српски министар унутрашњих дела Илија Гарашанин (1858–61) сматра да је устанак у Босни и Херцеговини заправо аустројска завера са краткорочним циљем да се устанички покрет компромитује пред великим силама и да након исцрпљујућег обрачуна између српских устаника и Османлија аустројска војска војно интервенише и окупира Босну и Херцеговину (Berić, 2007²: 559; Teinović, 2011: 105).

У циљу јачања своје геополитичке позиције у Херцеговини Аустрија је 6. септембра 1858. отворила у Требињу конзуларну агенцију и за конзуларног агента поставила Милера фон Хернштајна (*Müller von Hörnstein*, 1858–61). Отварањем овог, поред старијих вицеконзулата у Мостару и конзуларних агенција у Ливну, Бањалуци и Тузли, као и генералног конзулата у Сарајеву (Šljivo, 1998: 394), аустројска влада дипломатском мрежом опасала је целу Босну и Херцеговину, учинивши је себи зависном у сваком погледу.

У то време била је загонетна и улога ђаковачког бискупа Јосипа Ј. Штросмајера (*Joseph J. Strossmayer*, 1850–1905), који је, према мишљењу османске власти, тих година преко своје црквене јурисдикције над босанским католицима настојао протурити идеје о припајању Босне Аустрији. Током времена, Османлијама је почињало да смета давање хрватских придева неким деловима Босне са очитим алузијама на њихово коначно анектирање. То је био разлог да се Османлије 1858. успротиве праву ђаковачког бискупа на наслов „бискуп за турску Хрватску” (оп. а. Босанска Крајина) (Мујић, 1958: 259–260).

АУСТРИЈСКЕ/АУСТРОУГАРСКЕ ПОЛИТИЧКЕ ТЕЖЊЕ И ПЛАНОВИ ЗА ВОЈНУ ОКУПАЦИЈУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1860-ИХ ГОДИНА

Руски конзул у Дубровнику Петковић коментарисао је 5. јуна 1860. са забрињутошћу са својим колегом у Бечу Виктором П. Балабином (*Виктор П. Балабин*, 1860–64) о већ израђеном плану аустројске владе око присаједињења Босне и Херцеговине, која је због тога у Босну послала мајора Стефана фон Јовановића (*Stephan von Jovanovich*) са задатком, да код народа агитује за мирно присаједињење (Teinović, 2011: 117).

Бискуп Штросмајер пише 10. новембра 1860. године аустројском шефу дипломатије грофу Јохану Бернхарду фон Рехбергу (*Johann Bernhard von Rechberg*, 1859–64) да када год из свог кабинета у Ђакову погледа на Босну, види „осакаћене делове хрватске државе”, позивајући аустројску војску да је окупира (Berić, 2007²: 720–721). Штросмајерова мисао у наредном времену искристалисаће се у парадигму по којој су Хрвати постали отворени савезници хабзбуршке окупационе политике. Само годину касније у тексту објављеном у хрватским „Народним новинама” за Босну, у којој су већинско становништво чинили православни Срби,¹⁸ дословно се каже да је „аустројско земљиште” (sic!) (*Narodne novine*, br. 249/XXVII, 29. 10. 1861).

У својим освајачким плановима Хабзбуршка монархија имала је подршку неких других великих сила, у првом реду Француске и Велике Британије. Француски цар Наполеон III Бонапарта (*Napoleon III Bonaparte*, 1852–70) био је са своје стране спреман ако се устанак у Херцеговини

18 Претпоставља се да је у Босни и Херцеговини почетком 1860-их православних Срба било око 600.000, муслимана око 300.000, а католика око 150.000 (*Narodne novine*, br. 120/XXVII, 27. 5. 1861).

ускоро не утиша, да устаничко подручје „пацификује” Аустрија (Aleksić, 1960: 424). Објављивање карте „Европа у 1860-ој” (*L'Europe en 1860*) британског картографа Едварда Стенфорда (*Edward Stanford*) у Паризу почетком 1860. имало је недвосмислену намеру, како је на њој било учртано, да се Аустрији, осим Кнежевине Србије, на управљање унапред предодреди цела Босна и Херцеговина. Француска влада овластила је те исте године неке своје представнике у европским престоницама да тајно агитују за аустријску окупацију Босне и Херцеговине, а посланик у Лондону гроф Жан Ж. Персињи (*Jean G. Persigny*, 1859–60) имао је у овом послу специјалну улогу. Аналогија за аустријску акцију у Босни и Херцеговини пронађена је у француском ангажовању у Либану и Сирији.¹⁹ У оба случаја истицало се да је домаће хришћанско становништво тражило војну интервенцију страних сила. Француска влада била је у јануару 1861. видно узнемирена вестима конзуларних агената из Херцеговине о појави италијанских добровољаца на страни устаника. Из ових разлога читава 1861. у француском спољнополитичком животу била је обележена сталним подстицањем аустријске војне интервенције у Босни и Херцеговини. Најревноснији заговорници овакве француске политике долазили су из конзервативних француских кругова, чије је гласило, лист „Опинион Насионал” (*Opinion Nationale*) децембра 1861. саветовало бечкој влади да Венецију замени Босном и Херцеговином (Berić, 2007²: 740–744), о чему је извесна сазнања у фебруару 1862. имао и српски министар спољних послова Илија Гарашанин (1861–67) (Teinović, 2019: 699). Француски посланик у Цари-

граду Лионел де Мустје (*Lionel de Moustier*, 1861–66) назвао је тих година Босну и Херцеговину врло вешто „османска Венеција” (Tatić, 2016: 409).

У том смислу, незаобилазна је улога аустријског амбасадора у Паризу Рикарда К. фон Метерниха (*Richard K. von Metternich*, 1859–70) „Млађер”, који је годину касније артикулисао правац политике бечке владе према српском устанку у Херцеговини: „Аустрија хоће да умирује и да стиче симпатије, на велику корист народа сродних нашим, да би се одржало стање, које би нам омогућило да постигнемо с више мира решење, које нам будућност резервише” (Porović, 1925: 17–18). Метерниху „Млађем” приписује се политичка идеја да Пруска и Италија за Аустрију откупе Босну и Херцеговину од Османског царства (Tejlor, 1968: 173), у чему је он имао подршку британског премијера лорда Хенрија Ј. Т. Палмерстона (*Henry J. T. Palmerston*, 1859–65). Идући догађајима у сусрет, британски шеф дипломатије лорд Џон Расел (*John Russell*, 1859–65) изнео је 17. октобра 1861. сличан предлог, по коме је Османско царство требало Италији да прода Херцеговину за пет милиона фунти стерлинга (5, 000 000.00 £), како би Италија у замену за Венецију уступила Херцеговину Хабзбуршкој монархији (Petrović, 1977: 279–280). Исте те године Аустрија је луку Клек потпуно ставила на располагање османској војној команди у њеној акцији пребацивања војске на устаничко подручје, наредивши притом да се у Суторици поруше сва устаничка утврђења (Berić, 2007²: 733).

Поменути француски дипломата на Порти Де Мустје писао је почетком 1863. својој влади у Паризу и њеном министру

19 Француска влада послала је 1860. војску у Либан и Сирију како би зауставила масакр муслиманских Друза над својим хришћанским штићеницима Маронитима.

спољних послова Едуар Друен де Луиу (*Édouard Drouyn de Lhuys*, 1862–66) како је Босна и Херцеговина била „преплављена аустријским изасланицима”, чија је улога била придобијање хришћана за своје политичке циљеве. Вести да француски цар предлаже аустријском цару добијање Босне и Херцеговине у замену за Венецију, поново су се 1864. појавиле у европској штампи (Tatić, 2016: 409–411).

Аустријски конзервативци надали су се да би окупација Босне и Херцеговине довела до уништења омраженог „Аусглајха” (нем. *Ausgleich*),²⁰ који је Мађарима давао широка аутономна овлашћења (Harris, 1969²: 31). Зато је у највећем политичком интересу било да се Херцеговачки устанак што пре оконча. Перфидну политику бечке владе према Херцеговачком устанку европска и светска јавност сазнавала је доста касније. Амерички новинар Вилијем Стилман (*William Stillman*), боравећи у Херцеговини почетком устанка 1875. године, открио је да је у гушењу херцеговачког устаничког покрета Луке Вукаловића петнаестак година раније активно учествовала бечка влада (Stillman, 1877: 4).

Српски трговци из Беча проширили су концем маја 1866. у Сарајеву вест, како „свет сања да ће Босну Аустрији дати”. Османска власт страшила је и обесхрабривала током јуна исте године своје становништво новинским текстовима, да ће ускоро „под аустријско жезло допанути” (Teinović, 2019: 809, 819). Нарочито су овим вестима били узнемирени „ортодоксни”

муслимански прваци у Бањалуци (Šljivo, 1984: 57).

Црногорско коалирање са аустријском завојевачком политиком и против Вукаловића могло је да захвали, пре свега, понашању књаза Николе I Петровића (1860–1910/18). Колико је било искрености у његовом ставу према устаницима у тим важним тренуцима, видело се неколико година касније када је једном британском посланику своју тадашњу политику представио децидно и концизно: „Ја и Аустрија, то је једно” (Teinović, 2011: 134).

Портин изасланик Џевдет-ефендија (*Cevdet-Efendi*) током специјалне мисије у Босни и Херцеговини (1863–64) продужавајући тамошње реформе Танзимата²¹ упркос противљењу Хабзбурга, који су тај простор желели за себе (Shaw, Shaw, 1977: 65), увидео је да је Аустрија у значајној мери искористила устанак у Херцеговини (Elezović, 1951: 279), и то првенствено захваљујући свом географском положају. Она је, према његовим речима, владала готово целом привредом Босне и Херцеговине, која је била принуђена да ступа у неповољне трговачке односе са Аустријом, само зато што није имала слободан излаз на море. Ово је довело до тога да је шездесетих година XIX века у тој пауперизованој османској провинцији потпуно завладао закон аустријских трговаца (*Vasa-efendija*, 1958: 58–60). Тада су они, у шта је имао прилику да се увери и француски конзул у Сарајеву Алфонсо Русо (*Alphonso Russo*, 1861–68), постали неприкосновени трго-

20 Уставни компромис између Угарске и Аустријског царства након пораза Аустрије у Италији и Немачкој. Саставио га је 1867. године угарски министар правде Ференц Деак (*Ferenc Deák*), а ратификовао аустријски цар Франц I, дајући Угарској аутономну скупштину и устав. Створена је двојна монархија, Аустроугарска, у којој је Угарима било дозвољено да доминирају над својим поданицима, а Аустријанцима у преосталих 17 покрајина царства (*Ausgleich*). Retrived 01. 06. 2023. URL: <http://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095434735;jsessionid=5BA5017153B3307BA3DEE9E42BBB8345>.

21 „Танзимат” (тур. *Tanzîmât*), што на турском језику значи реорганизација, представља период спровођења реформи, односно државних регулација у Османском царству (1839–76), чији су најзначајнији резултати: Хатишериф од Гилхане (1839), Хатихумајун (1859) и Устав (1876).

вачки господари (Šamić, 1981: 158).

Идентично као Русо, резоновао је и пруски конзул у Сарајеву др Ото Ф. Х. Блау (*Otto F. H. Blau, phil. dr.*, 1870–73), који је целокупан трговачки саобраћај овог дела Османског царства назвао „робом аустријског тржишта”, уз констатацију да је за Аустрију животно питање одувек била и остала безбедност далматинског залеђа, односно запоседнуће Херцеговине (Šljivo, 2005: 319). И први италијански конзул Ђезаре Дурандо (*Cesare Durando*, 1863–67) већ у првој години свога рада у Сарајеву уочио је, да је јужна граница Босне и Херцеговине са Аустријом око Метковића била „слабо чувана” (Petrović, 1978–79: 290).

Британски путописац поручник Џорџ Арбатнот (*George Arbuthnot*) посетио је почетком 1860-их Херцеговину, када се лично уверио у завојевачку политику бечке владе, која је постављала сваку могућу препреку на путу конкуренцији и да је лука у Метковићу била за Херцеговину „Ultima Thule” (срп. *крајња граница*). За Арбатнота гомилање аустријских трупа (око 40.000 војника) на северу Босне и Херцеговине, на границама у околини Славонског Брода, био је главни показатељ да бечка влада не гаји пријатељска осећања према Османском царству. Свој путопис о Херцеговини овај Британац закључио је коментаром како цела хабзбуршка историја указује на праве разлоге концентрисања својих трупа на граници са Босном и Херцеговином, при чему „оне треба да буду у приправности како би стекле упориште у Босни, у случају да у тој провинцији дође до побуне која би оправдала једну такву меру”. Повољна околност за окупациону службену политику бечке владе била је и та што су католици у овој провинцији гледали на Хабзбуршку монархију као на

„звезду водиљу у свим питањима везаним за религију”, а могуће је и због чињенице што су на мржњу православних узвраћали једнаком мржњом (Arbuthnot, 1862: 23, 45, 257). О хабзбуршким политичким тежњама за Босном и Херцеговином отворено се писало средином 1860-их у Великој Британији. У једном ауторском тексту Аустрија је приказана као пацификаторка која каже: „Дајте ми барем Босну у Херцеговину, па да видите да ли ћу их моћи умирити” (Sandwith, 1865: 55).

Српски конзервативни политичар, начелник министарства иностраних послова Кнежевине Србије Милан Пироћанац (1861–68) као сведок тог времена изнео је једну веома деликатну геополитичку констатацију. Пироћанац се сећа да су се тадашњи односи између великих сила након успеха Пруске у рату против Аустрије 1866. битно изменили, те да је уздрман стари ред ствари и створен нови поредак у Европи (Piroćanas, 1895: 53). Све већи број европских дневних листова од тог времена писао је о постојању пројекта о уступању Босне и Херцеговине Аустрији, као надокнаде за изгубљену Венецију. Иако је практично била истерана из Немачке и Италије, Аустрија је највише захваљујући канцелару Пруске Отоу фон Бизмарку (*Otto von Bismarck*, 1862–90) остала велика сила, управо због подржавања њене експанзије према југу (Tejlor, 1968: 155, 177). „Поклон” предвиђен Хабзбуршкој монархији изазвао је прво озбиљније захлађење политичких односа између службеног Берлина и Петрограда (Marriott, 1947⁴: 17), а бечка влада, не базирајући се на Русију, гледала је још више на западну половину Балканског полуострва као на своју сферу политичког утицаја (Miller, 1913: 377). Аустријски двор после губитка утицаја у Немачкој и Италији 1866. пажњу

је усмерио у правцу европског југоистока. Аустријском војном врху чинило се да би лакше било одбранити танку линију далматинске обале када би јој била припојена далеко већа османска провинција Босна и нешто мања Херцеговина (Ristić, 1901: 120; Herder, 2003: 207). Све припреме и планирање окупације строго су сакриване од јавности, или су се сумње за сличне активности пребаживале на своје геополитичке супарнике Русе. Хрватском јавношћу манипулисало се у априлу 1866. измишљеним вестима које су долазиле из кругова блиских српској влади. Према тим наводним вестима, Русија је предложила Порти да Босну и Херцеговину препусти Кнежевини Србији, чиме би се стало на пут аустријској окупацији ових османских провинција (Narodne novine, br. 82/XXXII, 10. 4. 1866).

Освајачким плановима бечке владе није недостајала ни француска подршка. Лондонски „Тајмс” (*Times*) у мају 1866. пре-нео је вест да је француски цар Наполеон III изјавио како би Босну и Херцеговину било најбоље предати Аустрији. Да би се политика продора на југ осигурала и на руској страни, један немачки лист објавио је крајем исте године полузванични телеграм из Петрограда са отвореним предлогом руске владе, да Босна и Херцеговина дође под власт аустријског војводе што би, заправо, била еквиваленција доласка руског принца на бугарски престо (Teinović, 2011: 136, 139). Будући да је Аустроугарска била есенцијално једина држава антагонистички настројена према Русији, највише због њеног ексклузивног утицаја на Балкану (Duke of Argyll, 1878: 156) то би онда за њу, под условом да је ова вест била тачна, представљало значајан искорак у реализацији њених освајачких планова.

Руски посланик у Цариграду гроф Николај П. Игњатјев (*Николай П. Игнатъевъ*, 1864–77) писао је 5. јуна 1866. године свом министру спољних послова кнезу Александру М. Горчакову (*Александръ М. Горчаков*, 1856–83) о аустријским намерама за присаједињење Босне и Херцеговине (Teinović, 2011: 137). Када је аустријски генерал босанског порекла Јосип фон Филиповић (*Joseph von Philippovich*) добио тог лета у Загребу први сигнал да припрема трупе за скори напад (Екмеčić, 2002.б: 260), међу муслиманима у Сарајеву је поводом ових гласина и довлачења аустријских трупа на границу завладала општа паника (Mitrović, Kreševljaković, 1958: 108). Њих су у страху могле држати и вести донесене средином јуна и почетком августа 1866. да ће Босна и Херцеговина ускоро: „под аустријско жезло допанути” (Narodne novine, br. 142/XXXII, 21. 6. 1866), односно да ће се „присајединити Аустрији” (Srbske novine br. 89/XXXII, 2. 8. 1866).

Двострука игра бечке владе постала је све очигитија када је током септембра 1866. године аустријска морнарица пуштала преко Јадранског мора и луке Клек велике контингенте оружја из Цариграда османској војсци у Херцеговини за рат против српских устаника. Два месеца касније кнез Горчаков имао је поуздану вест о намерама Аустрије, о чему је обавестио руског цара Александра II, да би у случају распада Османског царства моментално окупира-ла и присајединила Херцеговину (Teinović, 2011: 139). Ове вести коинцидирале су са појавом циркулара министра спољних послова Француске маркиза Шарла де Ла Валета (*Charles de La Valette*, 1866–69) 16. септембра 1866., којим се Аустрији предлагао освајачки поход на Исток. За српску владу, како је из разговора са њеним званичницима крајем септембра 1866. могао

да протумачи француски посланик у Београду Адолф Франсоа де Ботмилио (*Adolf François de Botmilio*, 1862–67), „циркулар Лавалет” представљао је „непосредан позив влади у Бечу да заузме Босну и Херцеговину” (Tatić, 2016: 5–6, 501, 526).

Бечка влада конспиративни политички рад у Босни и Херцеговини наставила је несмањеним интензитетом и након конституисања Аустроугарске 1867. године. Радила је то све до устанка 1875. године, имајући ослонац и даље у тајним агентима, католичкој цркви, неким свештеницима православне цркве, али и у верским школама, за које је од 1866. издавала чак 20.000 форинти годишње помоћи (Екмеčić, 1977: 63).

Аустријска окупациона политика била је врло вешта у стварању привада незаинтересоване силе. Будући правац њене освајачке политике откривао се на нижим чиновничким расправама и банкетима, увек вођеним пред поверљивим особама. Након грофа Николе Ђорђија (*Nicolaus Giorgi*, 1860–62), нови генерални конзул у Сарајеву, Стеван фон Јовановић (*Stephan von Jovanovich*, 1862–66) признао је у поверењу свом пруском колеги др Блау, да његову политику у Босни и Херцеговини безрезервно подржавају војни кругови и да је само питање времена када ће бечка влада „окренути нови лист у својој источној политици” (Šljivo, 2005: 316).

Са често најављиваним скорашњим аустроугарским војним нападом на Босну и Херцеговину, османска власт повезала је у јулу 1866. и преношење аустроугарске државне касе ближе граници, из Сплита у Сињ, као и знатне количине новца из Задра у Книн. Задарски „Ил Национале” (*Il Nazionale*) објавио је опширан чланак о прикључењу Херцеговине и Босне Аустроугарској. У једном од написа истог

листа предвиђало се да је присвајање ове провинције већ готова ствар и да ће је муслимани прихватити без отпора, а да ће Србија само немо протестовати. У ливањском крају почетком 1867. забележено је како је велики број Далматинаца, продајући робу из Сиња и Сплита, несметано ишао од места до места и ширио вести о скорој аустроугарској окупацији. Аустријски државни инспектор барон Густав Темел (*Gustav Thoemmel*) у свом мемоару открива да је бечка влада у априлу исте године озбиљно разматрала могућност савеза са Русијом само како би била спремна, како је посведочио, на „догађаје који су требали да уследе, посебно због тога што поседује узану далматинску позадину, која се може сматрати сигурном само ако се одбрана обале може ослонити на Босну и Херцеговину као стратешку базу коју Аустрија мора добити” (Šljivo, 2005: 392, 413, 431).

Министар спољних послова Аустрије/Аустроугарске гроф Фридрих Ф. фон Бајст (*Friedrich F. von Beust*, 1866–71), који је најискреније сматрао да ће његова земља „све постићи чекањем”, открио је средином јануара 1867. године француском посланику у Бечу Антоану А. А. Де Грамону (*Antoine A. A. de Gramont*, 1861–70), како поштује територијални интегритет Османског царства, али само до његовог распада, након чега би Аустрија моментално окупирала Босну и Херцеговину. У другом разговору са француским послаником почетком марта исте године Бајст се прибојавао да би евентуална независност ових провинција била само корак до њиховог присаједињења Србији која би тако увећана представљала за Аустроугарску извор сталне опасности (Tatić, 2016: 533). С тим у вези, неки руски агенти већ крајем априла 1867. ширили су у Босни и Херцеговини

(не)званичну вест о скорој аустроугарској војној интервенцији, што је представницима дипломатског кора у Бечу поновио и руски посланик Ернест Г. Штакелберг (*Эрнест Г. Штакельберг, 1863–67*) (Tatić, 2016: 528–529, 546).

Новозацртана траса аустријског пута решавања политичког статуса Босне и Херцеговине огледала се у јасном ставу бечке владе да ове провинције могу бити само османске или аустријске (Porović, 1925: 17). Овај курс био је приметан и на терену, тим пре што је у Босни и Херцеговини више него икада до тада врвело од страних путописаца који су о овим провинцијама писали као благословеној земљи са надземним и подземним богатствима, због чега ју је требало војно окупирати (Bogićević, 1949: 216). Другим речима, политичке тежње и окупациони планови бечке владе потврђивани су са терена након све учесталијих посета аустријских официра Босни и Херцеговини. Бројни војни стручњаци снимали су на терену „војну слику”, док су чланови генералштаба током 1867. посетили бројне градове и места – капетан Катанели: Ливно, Сарајево и Бањалуку, а капетан Керн: Сарајево, Травник, Јајце, Подрашницу, Хан, Чађавицу, Ситницу, Бањалуку, Козарац и Дубицу (Teinović, 2019: 861–862). Учестала премеравања терена и снимања фортификација разних мешетара примећена су и идуће године. Осим оберлајтнанта Вагнера из Загреба, шпијунским пословима у корист Аустрије бавили су се још капетан Милошевић, капетан Миленковић, натпоручник Вујичић, мајор Јовановић, Омчикус, Дебински и бројни други (Teinović, 2011: 145).

Активности аустроугарских агената на терену пратиле су новинске вести из фебруара 1868. године: „да ће на про-

леће Аустрија у Босни насрт на ову земљу покушати”, као и да су неке „граничарске пуковније већ и заповед добиле, да се на пут природе” (Novi Pozor, br. 124/II, 13. 2. 1868). То је био разлог да Порта у марту 1868. пошаље протестну ноту у Беч, у којој се између осталог тражило: „да јој се објасне гласови, који се преносе, да ће Аустрија свакојачко гледати да поседне Босну и Херцеговину” (Srbske novine br. 30/XXXIV, 9. 3. 1868). Резултат те завојевачке кампање осмишљене у аустроугарском државном врху резултирао је на пролеће 1868. теоријом по којој би се у случају изостанка војне интервенције на Босну и Херцеговину, „временом на нашој граници појавила великосрпска краљевина – сан свих јужних Словена, као стална претња нашем државном постојању” (Wertheimer, 1910: 463).

Драгоман пруског конзулата у Сарајеву Клемент Божић писао је крајем априла 1868. вођи хрватских народњака Матији Мразовићу како се учавала намера Аустрије да војно интервенише у Босни како би, тобоже, спречила некакав устанак и завела ред. Према његовом мишљењу, Аустроугарска је то требало да изведе доста раније, како је рекао „виком на панславизам, а онда трубљењем о револуционарним одборима” (Teinović, 2019: 889). Према сведочењу тадашњег аустроугарског конзула у Београду Бењамина фон Калаја (*Benjamin von Kállay, 1868–75*) неки српски емисари плашили су почетком маја 1868. у Подрињу муслиманско становништво скором аустроугарском војном инвазијом на Босну и Херцеговину, а што по њему већ дуже време није било никаква тајна (Kalaj, 2002: 12–13).

План инвазије није никад јавно изношен. У време док је угарски премијер гроф Ђула Андраши (*Gyula Andrássy, 1864–71*)

„Старији” изјављивао почетком јуна 1868. како о окупацији Босне и Херцеговине не мисли нико, изузев понеког ратоборног генерала (Kalaj, 2002: 28), српски „Напредак” обавештавао је јавност о „спекулацијама” по којима би у скорије време аустроугарска војска требала упасти „у Босну да помогне Турцима да лакше одбију инвазију из Србије” (Kos, 2010: 207). Бечка влада играла је средином октобра 1868. двоструку политичку игру, једну у Сарајеву коју је представљала „ратна странка”, иначе заговорница војне окупације Босне и Херцеговине, а другу у Београду која је била за њену поделу (Kalaj, 2002: 682–683).

Аустријски генерални конзул у Сарајеву Стефан фон Херцфелд (*Stephan von Herzfeld*, 1868) открио је пре премештаја у Тунис септембра 1868. у поверењу италијанском конзулу Евгенију Дурију (*Eugenio Durio*, 1868–72) како је постојала некаква тајна „аустро-хрватска” политика, са намером да Босну и Херцеговину присаједини Аустро-гарској (Mitrović, Kreševljaković, 1958: 174). Херцфелдов заменик, вицеконзул, а каснији конзул др Светозар фон Теодоровић (*Svetozar von Theodorovich, dr. iur.*, 1872–77) увећало је водио мање успешну агитацију међу Србима у том граду за окупациону политику своје владе, једино придобивши анонимног Трифуна Стојановића (Kalaj, 2002: 102).

Српски агент у Босни Стево Богдановић присећа се, да је Аустроугарска након убиства српског кнеза Михаила IV Обреновића (1860–68) енергично радила на придобијању до тада српски оријентисаних босанских фрањеваца, међу које је, како је навео: „велики новац просула, а били су јој потребни како би Аустрији помагали да преко Саве уђе у Босну и Херцеговину” (Ljušić, 1997: 211–212). Када

се њихов верски поглавар бискуп Штромајер сусрео 20. октобра 1868. са руским конзулом у Београду Николајем П. Шишкином (*Николай П. Шишкин*, 1863–75), наводно му се пожалио да су аустроугарске војне снаге биле на граници већ спремне за војну инвазију на Босну и Херцеговину (Frejdzon, 1971: 172–173). Припреме за акцију текле су према уходаном плану. Бечка влада трасирала је крајем 1868. железничку пругу Сисак–Сплит, која је, нимало случајно, једним делом пролазила и кроз северну Босну, односно долином Уне и Бихаћа (Žic, 1936: 53–54). Према Калајевом мишљењу, Аустроугарска би преко ове пруге добила *pied-a-terre* (срп. *мали посед*) у Босни (Kalaj, 2002: 131).

Све више бечких новина преносило је крајем шездесетих година XIX века званичне ставове своје владе. Њихова заједничка црта била је да Аустроугарска ни по коју цену не сме допустити да у Босни и Херцеговини букне српски уставни покрет, чиме би се, како се истичало, потресао европски мир (Teinović, 2011: 144). Тако је, на пример, шеф царске војне канцеларије генерал Фридрих Бек (*Friedrich Beck*, 1863–81) гледао 1869. на Балкан као на аустроугарски војни плен. Због страха, превасходно од Русије, Бек је исте године саветовао цара Франца Јозефа да превентивно поради на заштити аустроугарских војних и геополитичких интереса на Балкану и то тако што му је поднео меморандум у коме се заговарала окупација већег дела Босне и Херцеговине, а све у циљу физичке заштите Далмације (Burns, 1980: 28–29).

Савезника у завојевачкој политици имала је бечка влада међу хрватским политичарима. У аустроугарској окупационој политици Хрватска је постајала све важнији политички фактор. Хрват-

ски либерални народњак дон Миховил Павлиновић у програму „Хрватска мисао” (1869) чврсто је веровао да ће Аустроугарска освојити Босну и Херцеговину и прикључити је Хрватској (Stančić, 1972–73: 175). Блазнавац је 13. јануара 1871. сазнао да је хрватска Народна странка склопила са аустроугарским официром Јоханом Вагнером (*Johann Wagner*) споразум, којим је била предвиђена окупација целе Босне и Херцеговине (Kalaj, 2002: 355). За Аустроугаре Херцеговина је била наставак Далмације, као што је Босна била наставак Војне крајине,²² услед чега је у бечким круговима настала позната девиза: „Без Босне и Херцеговине нема Далмације, без Далмације нема морнара, без морнара нема флоте, а без флоте нема велике силе” (Berić, 2000: 156, 189). У промовисању ове политичке девизе активно од почетка 1870-их ревносно је радио тадашњи гувернер Далмације барон Гаврило фон Родић (*Gabriel von Rodich*, 1870–81) (Rupp, 1976³: 6). Он је одржавао добре односе са црногорским књазом Николом I покушавајући у њему наћи савезника. Након посете Црној Гори априла 1873. сазнао је да је Никола I озбиљно зазирао од српске анексије Босне и Херцеговине (Burns, 1980: 94, 97–98).

АУСТРОУГАРСКЕ ПОЛИТИЧКЕ ТЕЖЊЕ И ПЛАНОВИ ЗА ВОЈНУ ОКУПАЦИЈУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1870-ИХ (ДО 1875)

Цар Франц I вратио се 1871. године „источној политици” принца Савојског и цара Јозефа II (Rupp, 1976³: 25). Његова геополитичка мисао, која је све више преовлађивала од фебруара те године била

је да Хабзбуршка монархија мора добити ову османску покрајину, а да су Хрвати, према речима Јулијана Јелинића, требало да буду њени „највернији ексекutori” и „усне Аустро–Угарске монархије” које би босанским католицима „шапутале” оно што је Аустроугарска мислила и осећала, то јест да буду „трубља, што је гласно позивала Босну и Херцеговину у оквир хабзбуршке династије” (Jelenić, 1915: 216). Није била непознаница, да су католици у Босни и Херцеговини у то време аустријског цара називали „својим краљем” (*Srbske novine* br. 89/XXXII, 2. 8. 1866, 405–406).

Чим је у новембру 1871. именован министром спољних послова Аустроугарске, поменути гроф Ђула Андраши (*Gyula Andrássy*, 1871–79) „Старији” повео се команданту аустроугарске војске у Хрватској генералу Антону фон Молинарију (*Anton von Molinari*, 1868–77) да му је задатак окупација целокупне Босне и Херцеговине, осим, како се изразио „дроњака на Дрини” који би били остављени Србији (Екмећић, 1980: 494). Свесније него његови претходници, гроф Андраши наставио је политику злоупотребе тешког положаја католика у Босни и Херцеговини за аустроугарске геополитичке циљеве. Штавише, није се устручавао да призна како ће новац тајних служби употребити за католичке школе и верске установе само како би остварио утицај на њих, исто колико је Русија имала на православне (Harris, 1969²: 27–28).

Бечка влада све је мање скривала аспирације према Босни и Херцеговини. Калајево путовање по овој османској провинцији лета 1872. године, посетивши крајеве и енклаве са католичком већи-

22 Војна крајина или Војна граница (нем. *Militärgrenze*) обухватала је јужну пограничну област Хабзбуршког, односно Аустријског и Аустроугарског царства и као покрајина имала је скоро 350 година улогу санитарног кордона (1533–1881) према Османском царству.

ном, француске новине „Газете де Париз” (*Gazette de Paris*) приписале су „анексионистичкој намери Андрашијевог кабинета” (Vego, 1953: 6–7). Први српски намесник Миливоје Петровић Блазнавац (1868–72) уочи смрти почетком априла 1873. открио је британском конзулу у Београду Џону А. Лонгворту (*John A. Longworth*, 1860–73) како је бечка влада већ тада имала израђен план војне окупације Босне и Херцеговине (Kalaj, 2002: 526).

Као прилог аустроугарској завојевачкој политици послужио је тзв. „Велики крах”, односно светска привредна криза која је 1873. направила поремећај међу владајућим класама. Највећи страх економски уздрмане Аустроугарске био је да руска хегемонија јужно од Дунава и Балкана уништи њену трговину (Rupp, 1976³: 11, 20). Британски конзул у Сарајеву Вилијем Р. Холмс (*William R. Holmes*, 1860–77) писао је 1873. године о, како се изразио, страном мешању, осим руских и аустроугарских тајних агената којима је циљ био створити у Босни и Херцеговини само невоље (Marriott, 1947⁴: 321). И сам Андраши све више је кориговао мишљење о окупацији Босне и Херцеговине. Он је фебруара 1873. био решен у случају неспремности османске војске за даљом контролом Клека преузети ту врсту одговорности над том османском војном луком у Јадрану, чиме би таква „слабост” послужила као оправдање заузимања „залеђа Далмације”, или другим речима војне окупације Босне и Херцеговине (Burns, 1980: 87).

Аустроугарска је посебно била заинтересована за будућност Босне и Херце-

говине јер је као „полусловенска држава била осетљива на сваки спољни руски панславистички покрет”. Ипак, њој је у том смислу ишло на руку што званична Русија није била склона да се меша у предстојећи трогодишњи устанак (1875–78), све док јој се чинило да њени штићеници православни Срби стицањем аутономних права могу заштитити своје верске и националне интересе (Dawson, 1923: 92).²³ Такође, отезањем са отпочињањем устанка дато је више простора аустроугарској спољнополитичкој акцији. Један савременик догађаја сведочи: „Одуговлачење устанка дало је времена те је грамзљива Аустрија приметила и сазнала шта се спрема у Ерцеговини, па је радила да сврати воду на своју воденицу” (Ljubibratić i Kruševac, 1955: 200).

И поред чињенице што је шеф руске дипломатије кнез Горчаков фебруара 1874. у Петрограду припретио свом аустроугарском колеги грофу Андрашију да, ако би Аустроугарска намеравала присвојити Босну и Херцеговину или пружити османској власти помоћ у случају српског устанка у тим провинцијама, то би значило „casus belli” (Wertheimer, 1913: 118). Чак је и Андраши, који је уверавао Горчакова да би идеја о било каквој анексији Босне и Херцеговине непогрешиво одвела Хабзбуршко царство у пропаст и самоубиство, био спреман фаворизовати анексију. У случају распада Османског царства, аустроугарска привредна и културна експанзија у правцу европског југоистока не би смела бити блокирана увећаном Србијом. Док је Горчакову јасно

23 Европска социјално-антрополошка наука била је у то време на становишту да су сви становници Босне и Херцеговине „припадали српском племену” (нем. *serb. Volksstamm gehörend*) (Bosnien [Bosna], 1873: 323). Статистички подаци о становништву у ранијим вековима крајње су непоуздани, а први модерни попис предвиђен за 1876. годину није урађен због устанка (Pejanović, 1955: 35). Према апроксимативној процени, у Босни и Херцеговини православних је 1875. било највише, око 516.000, муслимана око 457.000 и католика око 201.000 (Rupp, 1976³: 7).

ставио до знања да Аустроугарска не може да прихвати српске претензије на Босну и Херцеговину, својим немачким савезницима говорио је, како миром жели бранити аустроугарске виталне интересе. То се пре свега односило на бригу о католицима у Османском царству, које је требало цивилизовати (Langer, 1956³: 70–71; Rupp, 1976³: 35). Показало се да је бечка влада у наредне четири и по године учинила све то без већег напора и сметњи са руске стране, само обрнутим редоследом. Прво је логистички и војно помагала османску власт против устанка, а потом коначно остварила вишевековни план, окупиравши Босну и Херцеговину.

Није никаква тајна да је аустроугарски посланик у Цариграду гроф Франц Зичи (*Franz Zichy*, 1874–79) био 1874. чврсто убеђен у неизбежност пропасти Османског царства (Rupp, 1976³: 35). Његов шеф гроф Андраши био је већ начисто са чињеницом, да у случају неуспеха „очувања Османског царства по сваку цену”, службена аустроугарска политика моментално посегне за окупацијом Босне и Херцеговине и тако заузме одлучујућу улогу на Балкану (Rupp, 1976³: 36).

Дефинитивни план (писани документ) о аустроугарском запоседању Босне и Херцеговине израђен је далеко пре почетка српског устанка, још 29. јануара 1875. на састанку Крунског већа, на коме су осим цара и поменутог начелника царске војне куће генерала Бека присуствовали: министар спољних послова гроф Андраши, министар војске генерал Александер фон Колер (*Alexander von Koller*), инспектор целокупне војне силе надвојвода Фридрих Албрехт (*Friedrich Albrecht*), начелник генералштаба генерал Франц фон Јон (*Franz von John*), командант морнарице вицеадмирал Фридрих фон Пек (*Friedrich*

von Pöck). План је предвиђао заштиту даламатинске обале окупацијом територија западно од река Неретве и Босне. Примарни циљеви војске, која је требало да броји око 450.000 војника били би Бања Лука, Травник, Сарајево и Мостар (Jakšić, 1955: 7; Rupp, 1976³: 38; Burns, 1980: 100–101, 103–104; Teinović, 2022: 68–69).

ЗАКЉУЧАК

Имајући у виду изложено, може се констатовати да је хабзбуршка геополитичка траса аустроугарског освајања Босне и Херцеговине остала практично непромењена током задњих стотину година, одликујући се јасним ставом да ова провинција може бити само османска или аустроугарска. Овоме треба додати и оно најважније, а то је да према аустроугарској завојевачкој политици она никако није смела бити српска без обзира на чињеницу како је према апроксимативним проценама у Босни и Херцеговини православних Срба било највише. У раду су апострофирале оне тежње и сублимирани они геополитички и окупациони планови око Босне и Херцеговине, који на најјаснији начин указују на стабилан курс бечке владе од краја XVIII века до плана усвојеног 29. јануара 1875. на Крунском већу у присуству највиших органа државне власти. Замах за све будуће освајачке тежње и планове бечке владе омогућио је историјски договор руске царице Катарине II Велике и аустријског цара Јозефа II Хабзбуршког о подели интересних сфера на Балкану из 1787. године. Током Првог српског устанка постојао је тајни договор француског цара Наполеона I Бонапарте и аустријског Франца II да се за Хабзбуршко царство заједничким војнима снагама запоседне Босански ејалет. Француски географ Ами

Буче био је међу првим путописцима који је 1840. приметио како политичка тежња хабзбуршког двора за Босном и Херцеговином није новијег датума. Ова тежња остала је основна смерница аустријске геополитике према најзападнијој османској провинцији у Европи све до српског устанка 1875. године. Окупациони апетити бечке владе на ову провинцију постали су нескривени од средине XIX века. Аустријски посланик у Берлину Антон фон Прокеш-Остен 1850. заступао је гледиште по коме би, у случају распада Османског царства, Босну и Херцеговину требало да добије Аустрија. Ова размишљања три године касније додатно је разрадио адлатус аустријског министра рата барона Хајнриха фон Хеса генерал Ладислав Нађ. Овај план открили су аустријски новински извештаји. Тако је „Триестер цајтунг“ пренео у јуну 1853. мишљење бечке владе како је коначно дошло време да Босна и Херцеговина постане аустријска колонија. Након Кримског рата и Париског мира 1856. аустријски маршал Јозеф фон Радецки био је најпознатији заговорник окупације Херцеговине и Босне, као географског „залеђа“ Далмације. Руском конзулу у суседном Дубровнику Константину Петковићу било је 1860. познато да је постојао план аустријске владе око присаједињења Босне и Херцеговине. У својим окупационим плановима бечка влада имала је подршку и других великих сила, у првом реду Француске, која је 1860. овластила свог конзула у Лондону грофа Жана Персињиа да тајно агитује за аустријску окупацију Босне и Херцеговине. Та политика утицала је на британског шефа дипломатије лорда Џона Расела који је октобра 1861. изнео предлог по коме је Османско царство требало Италији да прода Херцеговину за пет милиона фунти стерлинга,

како би Италија у замену за Венецију уступила Херцеговину Аустроугарској. Вести да француски цар Наполеон III Бонапарта предлаже аустријском цару Францу I Јозефу добијање Босне и Херцеговине у замену за Венецију, појавиле су се 1864. поново у европској штампи. Лондонски „Тајмс“ пренео је у мају 1866. изјаву француског цара како би Босну и Херцеговину било најбоље уступити Аустрији. Руски посланик у Цариграду гроф Николај Игњатјев, један од ретких који је са стрепњом гледао на овакво геополитичко решење источне кризе, писао је јуна 1866. министру спољних послова кнезу Александру Горчакову о аустријским намерама за присаједињење Босне и Херцеговине. Аустријски конзул у Сарајеву, Стеван фон Јовановић признао је у поверењу средином 1860-их свом пруском колеги др Отоу Блау, да његова политика војне окупације Босне и Херцеговине има безрезервну подршку ратоборних војних кругова у Бечу. С тим у вези је и аустријски државни инспектор барон Густав Темел у свом мемоару забележио да је бечка влада у априлу 1867. озбиљно разматрала могућност савеза са Русијом око војне окупације Босне и Херцеговине. Министар спољних послова Аустрије гроф Фридрих фон Бајст саопштио је јануара 1867. године француском посланику у Бечу Антоану Де Грамону како би у случају распада Османског царства Аустрија моментално окупирала Босну и Херцеговину. Аустријски генерални конзул у Сарајеву Стефан фон Херцфелд је у септембру 1868. признао свом италијанском колеги Евгенију Дурију постојање „аустро-хрватске“ политичке конспирације, којој је главни циљ била окупација Босне и Херцеговине. Само годину касније, шеф царске војне канцеларије генерал Фридрих Бек гледао је не само на Босну и Херцеговину него и

на цели Балкан као на аустроугарски војни плен. Путоказ за такву политику дао је нови шеф аустроугарске дипломатије гроф Ђула Андраши и то тако што је 1874. био начисто са чињеницом да у случају дисо-луције Османског царства аустроугарска војска војно запоседне Босну и Херцего-вину. И коначно, на састанку Крунског већа на коме су 29. јануара 1875. осим цара и начелника царске војне куће при-суствовали министри спољних послова и војске, инспектор целокупне војне силе, начелник генералштаба и командант морнарице израђен је дефинитивни план (писани документ) о аустроугарском запо-седању најзападније османске провинције у западној Европи, Босне и Херцеговине.

REFERENCE

Teinović, B. (2011). *Velike sile i ustanci u Bosni i Hercegovini tokom XIX vijeka*. Magistarska teza. Univerzitet u Banjoj Luci: Filozofski fakultet.

Teinović, B. (2019). *Nacionalno-politički razvoj Bosne i Hercegovine u posljednjem vijeku turske vladavine (1800–1878)*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Banjoj Luci: Filozofski fakultet.

Teinović, B. (2022). *Austrougarske 'zadnje namere' u podizanju katolika na ustanak u Hercegovini leta 1875*. *Politička revija*, br. 4/2022: 65–87. <https://doi.org/10.22182/pr.7442022.3>

Aleksić, Lj. (1960). *Politika Francuske prema Hercegovačkom ustanku 1861–1862 godine*. *Istoriski časopis*, br. IX–X (1959): 411–430.

Arbuthnot, G. (1862). *Herzegovina; or Omer Pacha and the Christian Rebels with a brief*

Account of Servia, its Social, Political, and Financial Condition. London: Longman, Green, Longman, Roberts, & Green.

Ausgleich. Retrived 01. 06. 2023. URL:<http://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095434735;jsessionid=5BA5017153B3307BA3DEE9E42BBB8345>

Beer, A. (1883). *Die orientalische politik Oesterreichs seit 1774*. Prag: F. Tempsky/Leipzig: G. Freytag.

Berić, D. (2000). *Srpsko pitanje i politika Austrougarske i Rusije 1848–1878*. Beograd: Gutenbergova galaksija.

Berić, D. (2004). *Odnos i veza između Prvog srpskog ustanka i ustanka u Hercegovini 1852–1862. i 1875–1878*. u: Ekmečić, Milorad (ur.). *Srpska revolucija 1804–1815. i Bosna i Hercegovina*. (str. 283–296). Banja Luka: ANU RS.

Berić, D. (2007²). *Ustanak u Hercegovini 1852–1862*. Bileća–Gacko–Banja Luka: SPKD „Prosvjeta”.

Bogićević, V. (1949). *Građa za proučavanje ekonomskih odnosa u Bosni i Hercegovini pred ustanak 1875 godine (Prema podacima iz Izvještaja Austro–Ugarskog konzula Dra Svetozara Teodorovića u Sarajevu 1875)*. *Godišnjak Istoriskog društva BiH*, br. I: 215–232.

Bosnien (*Bosna*) (1873). Im Meyers Hand–Lexikon des allgemeinen Wissens in einem Band, mit vielen Karten der Astronomie, Geographie, Geognosie, Geschichte etc., Erste Hälfte, a bis Gyromantie–Seite 1 bis 740. (st. 322–323). Hildburghausen: Verlag des Bibliographischen Instituts.

- Boué, A. (1840). *La Turquie d'Europe ou observations sur la géographie, la géologie, l'histoire naturelle, la statistique, les moeurs, les coutumes, l'archéologie, l'agriculture, l'industrie, le commerce, les gouvernements divers, le clergé, l'histoire et l'état politique de cet Empire. Partie historique et politique. Tome Quatrième (Troisième Partie)*. Paris: Chez Arthus Bertrand.
- Bronza, B. (2004). *Habzburška politika prema Bosni i Hercegovini u prvim godinama srpskog ustanka (1804–1807)*. u: Ekmečić, Milorad (ur.). *Srpska revolucija 1804–1815. i Bosna i Hercegovina*. (str. 565–580). Banjaluka: ANU RS.
- Burns, K. C. 1980. *The Balkan Policy of Count Gyula Andrassy*. Doctoral dissertation manuscript. University of Houston.
- Coolidge, C. A. (1917). *Origins of the Triple Alliance*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Čubrilović, V. (1939). *Prvi srpski ustanak i bosanski Srbi*. Beograd: Izdavačko i knjižarsko preduzeće Geca Kon A. D.
- Ćorović, V. (1923). *Luka Vukalović i hercegovački ustanci od 1852–1862*. Beograd: SKA.
- Čurić, H. (1955). *Srbija i Bosna u očima jednog prolaznika 1853. godine (Iz jednog pisma Jovana Stefanovića Vilovskog)*. *Život*, br. 4–5: 297–298.
- Dawson, H. W. (1923). *Forward Policy and Reaction 1874–1885*. I. In: *From the third Ministry of Lord Derby to the First Ministry of Lord Salisbury, 1866–1886*. IV. In *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783–1919*. ed. A. W. Ward and G. P. Gooch. III. 1866–1919. (pp. 72–184). New York: The Macmillan Company.
- Duggan, H. P. S. (1902). *The Eastern Question A Study in Diplomacy*. New York: The Columbia University Press.
- Duke of Argyll. (1878). *The Eastern Question, from the Treaty of Paris 1856 to the Treaty of Berlin 1878, and the second Afghan War*. II. London: Strahan & Company Limited.
- Ekmečić, M. (1977). *Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875–1878*. u: Petrović, Rade (ur.). *Povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine*. tom I. (str. 49–89). Sarajevo: ANU BiH.
- Ekmečić, M. (1980). *Istorijski značaj narodnih ustanaka u Velikoj istočnoj krizi od 1875. do 1878*. u: Milić, Danica (ur.). *Srbija u završnoj fazi Velike istočne krize (1877–1878)*. (str. 475–499.) Beograd: Istorijski institut, Prosveta.
- Ekmečić, M. (1997). *Mit o revoluciji i austrijska politika prema Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori u vreme Krimskog rata*. u: Milorad Ekmečić, Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XIX veka. (str. 47–118). Beograd: BIGZ.
- Ekmečić, M. (2002.a). *Uloga katoličke političke ideologije u Istočnom pitanju 1844–1878*. u: Milorad Ekmečić, *Dijalog prošlosti i sadašnjosti*. (str. 213–238). Beograd: Službeni list SRJ.
- Ekmečić, M. (2002.b). *Diplomatske pripreme rata Srbije protiv Turske 1877–1878*. u: Milorad Ekmečić, *Dijalog prošlosti i sadašnjosti*. (str. 251–278). Beograd: Službeni list SRJ.

- Ekmečić, M. (2007). *Dugo kretanje između klanja i oranja: Istorija Srba u Novom veku (1492–1992)*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Elezović, G. (1951). *Iz posmrtnih rukopisa Ahmet Dževdet paše. Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 2: 259–314.
- Freeman, A. E. (1877). *The Ottoman Power in Europe, its Nature, its Growth, and its Decline*. London: Macmillan and Co.
- Frejdzon, I. V. (1971). *Hrvatsko–ruski dodiri 1868–1870. Historijski zbornik*, br. XXI–XXII/1968–69: 171–178.
- Gavranović, B. (1956). *Bosna i Hercegovina od 1853.–1870. godine*. Sarajevo: Naučno društvo BiH.
- Gavrilović, M. (1926). *Počeci diplomatskih odnosa Velike Britanije i Srbije. U: Iz nove srpske istorije. Studije d–ra Mihaila Gavrilovića* (str. 98–189). Beograd: SKZ.
- Harris, D. (1969²). *A Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875–1878. The First Year*. [Hamden, Connecticut]: Archon Books.
- Hauptmann, F. (1962). *Austrijski konzulat u Travniku (Struktura i poslovanje)*. Glasnik Arhiva i Društva arhivista BiH, br. II–II: 71–87.
- Herder, H. (2003). *Evropa u devetnaestom veku*. Beograd: CLIO.
- Hrabak, B. (2004). *Bosna i Hercegovina u doba Prvog srpskog ustanka*. Banjaluka: Institut za istoriju.
- Hutchinson, K. F. (1909). *Motoring in the Balkans, along the highways of Dalmatia, Montenegro, the Herzegovina and Bosnia*. Chicago: A. C. McClurg & Co.
- Ignjatijević Tkalac, I. (1866). *Pitanje austrijsko. Kome, kako i kada valja rešiti ga? Poslanica braći Hrvatima i Srbima*. Pariz: Viktor Goupy.
- Imamović, M. (1977). *Bosna između Osmanske i Habsburške carevine u Istočnoj krizi 1875–1878. godine*. u: Petrović, Rade (ur.). *Povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine*. tom I. (str. 341–349). Sarajevo: ANU BiH.
- Jakšić, G. (1955). *Bosna i Hercegovina na Berlinskom kongresu (rasprava iz diplomatske istorije)*. Beograd: SANU.
- Jelenić, J. (1915). *Kultura i bosanski franjevci. II svezak (1780–1878)*. Sarajevo: „Prva hrvatska tiskara” Kramarić i M. Raguz.
- Kalaj, B. (2002). *Dnevnik (1868–1875)*. Beograd: Službeni glasnik.
- Kamber, D. (1942). *Patnje i poteškoće katoličkog klera, Prema izvještaju biskupa Miletića godine 1815. Vrhbosna katoličkoj akciji*, br. 1/LVI: 5–15.
- Kos, A. (2010). *Srbski Dnevnik Danila Medakovića kao svjedok promjena u Bosni i Hercegovini*. Glasnik Udruženja arhivskih radnika RS, br. 2/II: 195–218.
- Langer, L. W. (1956³). *European Alliances and Alignments 1871–1890*. New York: Alfred A. Knopf.
- Ljubibratić, S. i Kruševac, T. (1955). *Prilozi za proučavanje hercegovačkih ustanaka 1857–1878 godine*. Iz arhiva vojvode Mića

- Ljubibratića. Godišnjak Istoriskog društva BiH, br. VII: 185–204.
- Ljušić, R. (1997). Spomenica i prošenije Steve Bogdanovića. Zbornik za istoriju BiH, br. 2: 207–233.
- Ljušić, R. (2008). Srpska državnost 19. veka. Beograd: SKZ.
- Makanec, A. (1934). Veze bana Jelačića s Bosnom. HNK Napredak, br. XXV/1935: 201–204.
- Makarova, F. I. (2014). Imperator Aleksandr II i podgotovka Budapeshtskoy konventsii 1877 g. v: Danchenko, I. S., Kashirin, B. V., Strunina–Borodina, G. N., Frolova, M. M. (red.). Imperatorskiy dom Romanovykh i Balkany. (str. 180–208). Moskva: Institut slavyanovedeniya RAN.
- Marriott, R. A. J. (1947⁴). The Eastern Question an Historical study in European Diplomacy. Oxford: The Clarendon Press.
- Miller, W. (1913). The Ottoman Empire 1801–1913. Cambridge: The University Press.
- Mitrović, P., Kreševljaković, H. (1958). Izvještaji italijanskog konzulata u Sarajevu (1863–1870 godine). Sarajevo: ND NR BiH.
- Mujić, A. M. (1958). Tri turska izvještaja o djelovanju Josipa Jurja Strossmayera. Prilozi, br. VI–VII: 259–274.
- Nakićenović, J. (1874). Luka Vukalović, hercegovački veliki vojvoda. Letopis Matice srpske, br. 116: 159–192.
- Narochnitskiy, L. A. (1977). Balkanskiy krizis 1875–78 gg. i velikiye derzhavy. u: Petrović, Rade (ur.). Povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine. tom I. (str. 31–48). Sarajevo: ANU BiH.
- Narodne novine, br. 120/XXVII, 27. 5. 1861; br. 249/XXVII, 29. 10. 1861; br. 82/XXXII, 10. 4. 1866; br. 142/XXXII, 21. 6. 1866.
- Novi Pozor, br. 124/II, 13. 2. 1868, str. 489.
- Novine horvatsko–slavonsko–dalmatinske, br. 65/XI, 13. 8. 1845, str. 265.
- Oscanyan. C. (1857). The Sultan and his People. New York: Derby & Jackson, Cincinnati: H. W. Derby & Co., London: Sampson Low, Son & Co.
- Pejanović, Đ. (1955). Stanovništvo Bosne i Hercegovine. Beograd: SAN.
- Pertusier, C. (MDCCCXXII [1822]). La Bosnie considérée dans ses rapports avec l'Empire Ottoman. Paris: A la Librairie de Charles Gosselin.
- Petrović, R. (1977). Ideja o prodaji Bosne i Hercegovine šezdesetih godina 19. stoljeća. Balkanika br. VIII (u čast osamdesetogodišnjice akademika Vase Čubrilović): 279–299.
- Petrović, R. (1978–79). Pogled na Bosnu (1864. g.) i Hercegovinu (1868. g.) sedamdesetih godina XIX stoljeća. Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika BiH, br. XVIII–XIX: 287–363.
- Piroćanac, S. M. (1895). Knez Mihailo i zajednička radnja balkanskih naroda. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije.

- Popović, V. (1925). *Politika Francuske i Austrije na Balkanu u vreme Napoleona III*. Beograd: SKA.
- Popović, V. (1931). *Meternihova politika na Bliskom Istoku*. Beograd: SKA.
- Popović, V. (1994³). *Istočno pitanje, istorijski pregled borbe oko opstanka Osmanlijske carevine u Levantu i na Balkanu*. Beograd: Službeni list SRJ.
- Prelog, M. 1924. *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade. II (1739–1878)*. Sarajevo: J. Studnička i drug.
- Radušić, E. (2008). *Stereotipi o mržnji među narodima – britanski konzuli o ruskoj i austrijskoj politici u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini XIX stoljeća*. *Historijska traganja*, br. 2: 227–241.
- Ristić, J. (1887). *Spoljašnji odnošaji Srbije novijega vremena. I. (1848–1860)*. Beograd: Štamparija Kraljevine Srbije.
- Ristić, J. (1901). *Spoljašnji odnošaji Srbije novijega vremena. III (1868–1872)*. Beograd: Štamparija Kraljevine Srbije.
- Rupp, H. G. (1976³). *A Wavering friendship: Russia and Austria 1876–1878*. Philadelphia: Porcupine Press.
- Sandwith, H. (1865). *Notes on the South Slavonic countries in Austria and Turkey in Europe*. Edinburgh and London: William Blackwood and Sons.
- Shaw, J. S., Shaw, K. E. (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol. II. Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808–1975*. Cambridge: University Press.
- Spaits, A. (1907). *Der Weg zum Berliner Kongress, historische entwicklung Bosniens und der Herzegowina bis zur okkupation 1878*. Wien und Leipzig: C. W. Stern.
- Spencer, E. (1851). *Travels in European Turkey in 1850, through Bosnia, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thrace, Albania, and Epirus; with a visit to Greece and the Ionian Isles and A homeward tour through Hungary and the Slavonian provinces of Austria on the Lower Danube. vol. I*. London: Colburn and Co.
- Srbske novine, br. 122/XVII, 31. 10. 1850, str. 467; br. 108/XXI, 16. 9. 1854, str. 146; br. 38/XXV, 1. 4. 1858, str. 140; br. 89/XXXII, 2. 8. 1866, str. 405–406.
- Stančić, N. (1972–73). *Odnos nacionalno-političkih shvaćanja Eugena Kvaternika i Mihovila Pavlinovića*. *Historijski zbornik*, br. XXV–XXVI: 163–187.
- Stepić, M., Budimir, Ž. (2019). *Temelji srpske geopolitičke škole*. *Politeia*, br. 17/9: 39–55.
- Stillman, J. W. (1877). *Herzegovina and the late Uprising: The Causes of the Latter and the Remedies, from the Notes and Letters of A Special Correspondent*. London: Longmans, Green and Co.
- Stojančević, V. (1971). *Južnoslovenski narodi u Osmanskom carstvu od Jedrenskog mira 1829. do Pariskog kongresa 1856. godine*. Beograd: Izdavačko-štamarsko preduzeće PTT.
- Stojanović, D. M. (1968²). *The Great powers and the Balkans 1875–1878*. Cambridge:

- University Press.
- Sumner, H. B. (1962²). *Russia and the Balkans 1870–1880*. Hamden–London: Archon Books.
- Šamić, M. (1966). *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća i njihovi utisci o njoj*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Šamić, M. (1981). *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću (1836–1878) i njihovi utisci o njoj*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Šljivo, G. (1977). *Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815–1878*. Beograd: Filozofski fakultet.
- Šljivo, G. (1979.a.). *Ćamil-paša u Bosni i Hercegovini u 1853. godini (Po vijestima austrijskih izvještača)*. *Balkanika*, br. X: 177–209.
- Šljivo, G. (1979.b.). *Jedan pogled na istočnu politiku Austrije sredinom XIX vijeka*. *Jugoslavenski istorijski časopis*, br. 1–2/ XVIII: 83–92.
- Šljivo, G. (1984). *Austrijska konzularna agencija u Bihaću (1863–1865)*. *Istorijski zbornik*, br. 5/V: 37–58.
- Šljivo, G. (1988). *Otvaranje »austrijskog carskog konzulata« u Bosni 12. maja 1808*. *Istorijski zbornik*, br. 9/IX: 7–33.
- Šljivo, G. (1990). *Bosna i Hercegovina 1849–1853*. Banjaluka: Institut za istoriju.
- Šljivo, G. (1998). *Bosna i Hercegovina 1854–1860*. Landshut: Galib Šljivo.
- Šljivo, G. (2005). *Bosna i Hercegovina 1861–1869*. Tešanj: Planjax.
- Tatić, D. U. (2016). *Francuska i Srbija (1860–1868)*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Filozofski fakultet.
- Tcharykow, V. N. (1931). *Glimpses of high Politics. Through War and Peace 1855–1929*. London: George Allen and Unwin Ltd.
- Tejlor, P. J. A. (1968). *Borba za prevlast u Evropi 1848–1918*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Tepić, I. (1988). *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima (1856–1878)*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Vasa–fendija, P. (1958). *Bosna i Hercegovina za vreme misije Dževdet-efendije*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Vego, M. (1953). *Don Ivan Musić i Hrvati u Hercegovačkom ustanku 1875–1878 godine*. Sarajevo: Državna štamparija.
- Wertheimer, v. E. (1910). *Graf Julius Andrassy. Sein leben und seine Zeit. I. Band. Bis zur Ernennung zum Minister des Aussern*. Stuttgart: Deutsche Verlags–Anstalt.
- Wertheimer, v. E. (1913). *Graf Julius Andrassy. Sein leben und seine Zeit. II. Band. Bis zur geheimen Konvention vom 15. Januar 1877*. Stuttgart: Deutsche Verlags–Anstalt.
- Žic, N. (1936). *Željeznički projekat Sisak–Split godine 1868*. *Napredak*, br. 5/XI: 52–55.

CONTEMPORARIES ON HABSBURG POLITICAL ASPIRATIONS AND PLANS FOR MILITARY OCCUPATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA 1787–1875.

Keywords:

Habsburg Monarchy; Ottoman Empire; Bosnia and Herzegovina; Vienna government; Austria/Austro-Hungary; politics; uprisings.

Author:

*Dr. Bratislav Teinović,
Museum of the Republic
of Srpska, Banja Luka*

Correspondence:

*bratislav.teinovic@
muzejrs.com*

Field:

*National history of
the 19th century*

*International politics
of the 19th century*

Summary

The paper presents an overview of the most important aspirations and plans of the Habsburg Monarchy for the occupation of the Bosnia and Herzegovina, from the historic 1787 agreement between the Russian Empress Catherine II and the Habsburg Emperor Joseph II on the division of geopolitical spheres of interest in the Balkans to the start of the uprising of Serbs in Bosnia and Herzegovina in the summer of 1875. Based on the accounts of first-hand witnesses of these events (Boué, Spencer, Arbuthnot, Stillman) and research of relevant Serbian (Popović, Stojanović, Ekmečić, Petrović, Berić, Šljivo, Tatić) and international (Spaits, Marriott, Sumner, Harris, Rupp, Taylor, Burns) historians, the paper introduces only those political aspirations and plans that openly indicate unambiguous military occupational tendencies of the Vienna government towards the most far west Ottoman province in the Balkans and in Europe.

DOI:

10.5937/politeia0-42037

Paper received on:

30.12.2022.

**Paper accepted for
publishing on:**

11.05.2023.